

SELÇUKLULAR ÇAĞI TÜRKÇESİNİN GENEL YAPISI

ZEYNEP KORKMAZ

1. §. Bu yazıda üzerinde duracağımız konu, *Anadolu*'da XII. yüzyıl ortalarından XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen ve Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırdığımız genişçe bir dönemin başlangıcı durumundaki Selçuklu Türkçesidir.

Anadolu bölgesinin geçirdiği siyasal ve sosyal gelişmelere paralel olarak, Eski Anadolu Türkçesini kendi içinde üç alt döneme ayırmak mümkündür. Bunlar sırası ile: I. Selçuklu devri Türkçesi, 2. Anadolu Beylikleri devri Türkçesi, 3. Klâsik Osmanlıca'nın başlangıcı, olarak gösterilebilir.

Beylikler Devri Türkçesi ile, *Osmanlıca*'nın başlangıç dönemi için elimizde bol malzeme vardır. Selçuklu dönemi üzerindeki dil malzememiz ise oldukça kısıtlıdır. Ayrıca, o günün siyasal ve sosyal koşulları dolayısıyla, bugün çeşitli kaynakların bu bakımdan sağladığı imkânlar da bol olmadığı için, Anadolu Türkçesinin Selçuklular egemenliğine rastlayan başlangıç dönemi, dil yapısı bakımından yeterince işlenmiş ve aydınlanmış değildir. Oysa, bu dönemin işlenmesi hem Türk dilinin tarihî gelişme çizgisindeki yeri hem de Anadolu yazı dilinin başlangıç sınırının çizilebilmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Son 15-20 yıl içinde ele geçen birkısım yeni malzeme bu alanla ilgili sorunlar üzerinde durmayı azçok kolaylaştırmış olduğundan, eldeki yazıda konuyu malzemenin verdiği imkân oranında, *Selçuklu Türkçesinin genel dil yapısı* açısından ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

2. §. Bilindiği üzere XI. yüzyıl sonlarına doğru, 1071 Malazgirt savaşı ile, *Anadolu*'nun fethedilmesinden sonra, büyük dalgalar halinde *Anadolu*'ya çeşitli Türk boyları gelip yerleşmiştir. *Anadolu*'ya gelip yerleşen Türklerin büyük bir çoğunluğu Oğuzlar'a dayandığı için, *Anadolu*'da kurulup gelişen yazı dilinin temeli de Oğuzcaya dayanmıştır. Son 40-50 yıl öncesine kadar Oğuzların tarihi konusunda elde edilen yetersiz bilgiler, *Anadolu*'da Oğuzların kurup geliştirdikleri yazı dili üzerinde yetersiz görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır.

Anadolu Türkçesinin kuruluşu ile ilgili ilk görüşler, tezkirecilik anlayışına dayanan görüşlerdir. Tezkirelerin verdiği pek sınırlı ve eksik bilgilere dayanılarak, genellikle, bu alandaki ilk araştırmacılar ve yabancı müsteşrikler tarafından benimsenen bu görüş gereğince, *Anadolu*'ya göç eden Türkler edebî gelenekten yoksun göçebelendir. *Anadolu*'ya getirdikleri dil, bir yazı dilini besleyecek özellikleri taşımadığı için, bunlar *Anadolu*'da Türkçeye dayalı bir yazı dilini kurup geliştirebilmek üzere Arapça ve Farsça ile yüzyıllarca çarpışmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden de Anadolu Türk yazı dili oldukça geç başlamıştır¹.

İlim alanında bir süre devam eden Anadolu Türk yazı dilinin oldukça geç başlamış olduğu görüşü, daha sonra memleketimizde Fuat Köprülü ve onu izleyenlerin elde ettikleri yeni araştırma sonuçları ile kökünden çürütülmüştür. Yaptığı bilimsel incelemelerle bu yanlış görüşü yıkan Köprülü, Anadolu dil ve edebiyatının başlangıcını daha gerilere götürmekle kalmamış; *Anadolu*'ya gelen Oğuzların kendileri ile birlikte sözlü edebî geleneklerini de getirdiklerini, *Orta-Asya* ile *Anadolu* arasında kültürel ve edebî bağların varlığını ortaya koymuştur². Böylece, Köprülü'nün elde ettiği sonuçlarla, *Anadolu*'da XIII. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş sözlü edebî geleneklerle beslenen, fakat halk edebiyatında ayrı, yazılı bir dil ve edebiyatın ortaya çıktığı görüşü benimsenmiştir. Bu görüş, Anadolu Türk yazı dilinin başlangıcı konusunda ilim alanında bugün için de genellikle yürürlükte olan bir görüş durumundadır.

Burada bir noktayı özellikle belirtmek gerekir ki, her araştırmacı kendi devrindeki malzeme ve kaynakların verdiği imkânlar oranında gerçeğe yaklaşabilmektedir. Köprülü'nün elde ettiği sonuçlar, şüphesiz bu alanda büyük bir aşama olmuştur. Ancak, bu sonuçlarla *Anadolu* Türklerinin *Orta-Asya* ile olan edebî ve kültürel bağları ispat edildiği, Oğuzların *Anadolu*'ya halk edebiyatı geleneklerini de birlikte getirdikleri ortaya konduğu halde, *Anadolu*'ya gelen Türklerin, XIII. yüzyıl sonlarından önce Türkçe bir yazı diline sahip olup olmadıkları ve *Anadolu*'da başlayan Türk yazı dili ile *Orta-Asya* Türk yazı dili arasında doğrudan doğruya bir bağlantının bulunup bu-

¹ Bu konuda bkz. Hammer - Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* I, Pesth 1836 ve E. J. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London 1900 v.b.

² Bkz. *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış*, Yeni Türk Mecm. S. 4. (1933), s. 277 ve ö.t.; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 260; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, İkinci baskı: Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara 1966, ilgili bölümler.

lanmadığı hususları karanlık kalmıştır. Anadolu yazı dilinin kuruluşu yalnız sözlü geleneklere dayalı, kendi içinde başlayan ve yavaş yavaş yolunu bulan bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Oysa, son 15-20 yıl içinde elde edilen yeni dil malzemesi ve yapılan bazı araştırmalar, artık bu soruna ışık tutabilecek ve Anadolu Türkçesinin kuruluşu konusunda yerleşmiş olan görüşü değiştirebilecek niteliktedir. O halde burada öncelikle üzerinde durulması gereken önemli nokta, Anadolu yazı dilinin XIII. yüzyıl sonlarından daha gerilere götürülüp götürülemeyeceği ve götürülebildiği takdirde de bu dilin taşıdığı nitelik sorunudur. Bu da doğrudan doğruya Selçuklular çağı Türkçesinin dil yapısı demektir.

ANADOLU SELÇUKLULARI ÇAĞINDA TÜRKÇE ESERLER

3. §. Selçuklu Türkçesinin dil yapısı üzerinde söz söyleyebilmek için, ilkin, *Anadolu*'da Selçuklu devletinin kuruluşuna paralel olarak Türkçe bir yazı dilinin başlayıp başlamadığı sorununa eğilmek gerekiyor.

Bilindiği üzere, siyasî varlıklarını, kuruluş tarihi olan 1077 yılından başlayarak XIII. yüzyıl sonlarına kadar yürütmüş olan Anadolu Selçukluları'nda din ve medrese dili, bilim dili, dış yazışmalar dili olarak Arapça, edebiyat dili ve divan dili olarak da Farsça yerleşmiş bulunuyordu. XII. yüzyılda *Anadolu*'nun büyük merkezlerinde islâm kültürünün güçlendiği, medreseler açıldığı, hükümdarlar adına Arapça ve Farsça eserlerin yazıldığı, bu ürünlerin XIII. yüzyılda altın devrine ulaştığı bilinmektedir. Selçuklu sultanlarının Abbasî halifeleri, Eyyubî prensleri ve Memlûkler ile yaptıkları yazışmalarda Arapçayı hâkim kıldıkları kitabeler ve vakfiyelerle ta-nıklanmaktadır. Farsçanın Arapça yanındaki önemi, edebî eserlerin dilinden ve Arapça bilmeyen vezir Sahip Fahreddin Ali'nin H. 657'den sonra divan muamelâtını Arapçadan Farsçaya çevirttiği yolundaki tarihî kayıtan da anlaşılmaktadır³. Bunlara, XIV. yüzyılda bile, *Anadolu*'nun bazı bölgelerinde menşurların, mektupların, hesapların, defterlerin ve hükümlerin Farsça yazıldığı konusunda *Bezm ü Rezm*'de yer alan kayıtları da ekleyebiliriz⁴. İşte bu tarihî gerçek⁵ ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in *Konya*'yı

³ Bkz. Köprülüzade. M. Fuad, *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış*, s. 278.

⁴ Bkz. not 3'te göst. e. ve Azîz b. Erdeşîr- Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, İstanbul 1927, s. 537.

⁵ Anadolu Selçuklularındaki Arapça, Farsça eserler için bkz. Fuad Köprülü, *Anadolu*

aldıktan sonra H. 676 (M. 1277)'de çıkardığı bir fermanla, divan işlerinde yalnız Türkçe kullanılmasını emretmiş olması, eski kâtiplerden bitakımını öldürttüğü yolundaki rivayet v.b. hususlar, Türkçenin *Anadolu* bölgesinde bir yazı dili durumuna gelebilmek için Arapça ve Farsça ile epey çarpışma devri geçirmiş olduğunu ortaya koyan ilk tanıklardır. XIII, XIV, XV. yüzyıllarda *Anadolu*'da eserlerini Türkçe yazan bazı kişilerin, yer yer Türkçenin yetersizliğinden söz ederek yakınmaları⁶, *Anadolu* ve çevresinin Eski Türk Edebiyatı alanına uzaklığı, buna karşı İslâm kültürüne kaynaklık eden İran ve Arap alanına olan yakınlığı, *Anadolu*'ya gelen Türklerin eski yazı dili geleneklerini unutmuş, kültür seviyesi düşük göçebeler olarak kabul edilmesi, *Anadolu* yazı dilinin, göçebe Oğuzların *Anadolu* bölgesinde sonradan geliştirdikleri bir yazı dili olduğu görüşünü benimseten öteki belge ve dayanaklardır.

Ne var ki, XII–XIV. yüzyıllar arasında Arapça ve Farsçaya karşı *Anadolu*'da hâkim duruma geçebilme mücadelesini veren Türkçe, doğrudan doğruya *Anadolu* bölgesinin ve yerli dilin özelliklerini taşıyan Oğuz türkçesidir. *Anadolu* Selçukluları devrinde Arapça ve Farsçanın her türlü bilim, edebiyat ve devlet yazışmalarında yer alan üstünlüğüne karşı, Türkçenin de bir yeri olduğu su götürmez bir gerçektir. Halkın konuşma dili Türkçe olduğuna göre, devletin halkla olan ilişkilerinde Türkçe kullanılması olağandır. Kaldı ki, halka seslenen dinî ve basit muhtevalı eserlerle bir kısım destanî ve edebî eserlerin Türkçe yazılmış olduğu da eldeki ürünlerle tanıklanmaktadır. O halde, bu dönem için hem konuşma dili olarak kullanılan hem de yazılı eserlerin dili olan bir Türkçeden bir Selçuklular devri Türkçesinden söz etmek gerekir. Nitekim edilmiştir de. XIII. yüzyıldan günümüze kadar gelebilmiş olan Türk dili ürünlerinin hepsi de *Anadolu* Selçukluları çağından kalmış olan ürünlerdir. Ayrıca, yukarıda da belirttiğimiz son yıllarda ele geçen yeni malzeme, bu devir Türkçesini yalnız XIII. yüzyılın ikinci yarısında bırakmamış, bir yüzyıl daha geriye götürerek XII. yüzyıl ortala-

Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten VII/27 (1943), s. 379–522; H. Ritter, Philologia XI: *Maulana Gelâleddîn Rûmi und sein Kreis*, Der Islam XXVI, s. 116–158, 221–249; A. Ateş, *Hicrî VI–VIII (M. XII–XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler*, Türkiyat Mecm. VII–VIII. s. 94–135.

⁶ Mevlâna Celâleddîn Rumî, Sultan Veled, Âşık Paşa, Hoca Mes'ûd, Sinan Paşa, Devletoğlu Yusuf, Sarıca Kemal ve Fuzulî, eserlerinde bu yakınmaya yer veren edebî şahsiyetlerdir.

rina kadar uzatabilmiştir. Ahmet Fakîh'in⁷, Hoca Dehhanî'nin⁸, Ali'nin⁹, Şeyyad Hamza'nın¹⁰ eserleri ile, Mevlâna ve Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri¹¹, *Behcetü'l-hadâik fi Mev'izeti'l-halâik*¹², *Kitâb al-Farâiz*¹³ gibi eserler Anadolu Selçukluları devrinden günümüze kadar uzanabilmiş olan Türkçe ürünlerdir. Yalnız, Eski Anadolu Türkçesinin elimizde bulunan XIV. yüzyıldan önceki eserleri, XIV ve XV. yüzyılların eserlerine oranla sayı bakımından çok daha azdır. Bu durum, *Anadolu*'da Türk yazı dilinin yeni başlamış olmasına bağlanabileceği gibi XIII. yüzyıl Moğol akımının sebep olduğu yıkım dolayısıyla, XIII. yüzyıldan önce yazılmış olan birçok Türkçe eserin kaybolmuş olması ile de açıklanabilir. Nitekim, varlıklarını tarihî kaynaklardan bildiğimiz birkısım Türkçe eserin bugün elde bulunmaması ve XIII. yüzyıldan önceki dönemde yazılmış olan *Kutadgu Bilig*, *Divanu Lûgat-it-Türk*, *Atebetü'l-hakayık* v.b. bir kısım eserin de elimizde XIII. yüzyıldan sonraki kopyalarının var oluşu, *Ana-*

⁷ Köprülüzade M. Fuad, *Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit II*, Ahmed Faqîh, KCS. A. II/I-2 (1926), s. 20-38; M. Mansuroğlu, *Ahmet Fakih, Çarhname*, İstanbul 1956, 98 s.; H. Mazıoğlu, *Anadoluda XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Bir Eser*, X. Türk Dil Kurultusunda Okunan Bilimsel Bildiriler 1963, Ankara 1964, s. 75-79.

⁸ Köprülüzade M. Fuad, *Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri: Hoca Dehhanî*, Hayat Mecm. I/I (1926), s. 4-5; M. Mansuroğlu, *Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahşulleri*, TDED I/I (1946), s. 15-17; *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır): Dehhanî ve Manzumeleri*, İstanbul 1947.

⁹ C. Brockelmann, *Ali's Qissa-i Jüsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur*, ABAW 1916, Berlin 1917.

¹⁰ Köprülü M. Fuad, *Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit I: Şeyyad Hamza*, KCSA. I/3 (1922), s. 183-190; Mecduđ Mansuroğlu, *Anadolu Metinleri, XIII. Asır I. Şeyyad Hamza*, TM. VII-VIII (1940-41), s. 95-101; *Şeyyad Hamzanın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi*, TDAY. 1956, s. 125-144; *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Şeyyad Hamzaya Ait Üç Manzume*, TDED. I/3-4 (1946), s. 180-195; *Şeyyad Hamzanın Beş Manzumesi*, Oriens X/I (1957), s. 48-70; N. H. Onan, *Şeyyad Hamzanın İki Yeni Gazeli Dolayısıyla*, DTCF. Derg. VII/4 (1949) s. 529-534.;

¹¹ Şerefeddin Yaltkaya, *Mevlânada Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*, TM. IV (1936), s. 161-168; M. Mansuroğlu, *Mevlâna Celâleddin Rumîde Türkçe Beyit ve İbareler*, TDAY. 1954, s. 207-220; Veled Çelebi-Killisi Rifat *Divan-ı Türki-i Sultan Veled*, İstanbul 1341; M. Mansuroğlu, *Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri*, İst. Univ. Edeb. Fak. yayını 1958.

¹² İ. H. Ertaylan, *VII H. / XIII. M. Asra ait Çok Değerli bir Türk Dili Yادigarı: Behcetü'l-hadâik fi Mev'izeti'l-halâik*, TDED. III/3-4 (İstanbul 1949), s. 275-293; İ. H. Ertaylan, *Behcetü'l-hadâyık* (Tıpkıbasım), İst. Üniv. Edeb. Fak. Yayını 1960; S. Buluç, *Eski Bir Türk Dili Yادigarı: Behcetü'l-hadâ'ik fi Mev'izeti'l-halâ'ik*, TDED. VI (İstanbul 1955), s. 119-131.

¹³ Yazma bir nüshası Paris'te *Bibliothèque Nationale*'dedir. Bkz. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Tome I, Paris 1932, s. 24, S. 62

dolu'da XIII. yüzyıldan önce de Türkçe eserlerin yazılmış olduğu, ancak, XIII. yüzyıl Moğol akınının bu eserlerin kaybına yol açtığı ihtimalini gerçeğe daha yakın göstermektedir. Bu duruma rağmen bugün için elimizde yine de Selçuklu Türkçesini temsil eden eserler var demektir. Ancak, Bu eserler içinde dil yapısı bakımından karışıklık gösterenler bulunduğu, bunların eldeki yazma nüshalarında da yazılış yerlerine dair birer kayıt bulunmadığı için, yapılan ilk çalışmalarda, dilinde karışıklık bulunan eserler belli bir alan ve zaman sınırı içine yerleştirilememiştir. Böylece, bir yandan Anadolu Selçuklularında divan dili, ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçanın kazanmış olduğu önem, bir yandan da araştırmacıların bir eseri *Anadolu* alanına sokabilmek için onda yalnız ve yalnız muahhar Oğuzca özelliklerin bulunmasını öngörmeleri, bu nitelikteki eserlerin ise XIII. yüzyıl sonlarından gerilere doğru gittikçe azalması ya da bulunamaması; ayrıca, Türk dilinin ve Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasındaki tarihî gelişme durumunun da izlenmemiş olması, bu araştırmacıları genellikle *Anadolu*'da ancak XIII. yüzyıl sonlarında sözlü geleneklere dayalı bir yazı dilinin kurulup gelişmeğe başladığı görüşüne ulaştırmıştır.

XI-XIII. YÜZYILLAR ARASINDA OĞUZLAR VE OĞUZCA

4. §. *Anadolu*'ya gelen Oğuzların sözlü edebî gelenekler dışında bir yazı dili geleneğine sahip olup olmadıklarının tesbiti için, öncelikle Oğuz Türkçesinin XI-XIII. yüzyıllar arasındaki gelişme durumunu izlemek gerekmektedir.

Bilindiği gibi, Türk yazı dilinin tarihî gelişme çizgisinde, metinlerle izleyebildiğimiz VI-VIII. yüzyıllar Türkçesinden başlayarak XII. yüzyıla gelinceye kadar *Orta-Asya*'da tek bir yazı dili hâkimdir. K ö k t ü r k, U y g u r, K a r a h a n l ı yazı dilleri, bu birtek kol olarak ilerleyen yazı dilinin yer, zaman, siyasal bölünmeler ve kültür alanı ayrılıklarına göre birbirini izleyen devamlarıdır.

XII. yüzyıl ise, *Orta-Asya*'nın özellikle *Harezm* ve *Maveraünnehir* bölgelerinin, Türk dili tarihi bakımından yeni gelişmelere sahne olduğu bir dönemdir. Türk dilinin zaman ve yer bakımından birbirini izleyen tek bir kol olmaktan çıkıp dallanmalara uğradığı bir devrin başlangıcıdır. Bu nedenle XII, XIII. yüzyıl arası *Harezm* ve *Maveraünnehir* bölgeleri, *Orta Asya*'nın bu yüzyıllarda geçirdiği tarihî, siyasal, sosyal ve etnik karışmalarla bağlan-

tılı olarak yeni yazı dillerinin oluşumuna beşiklik etmiş dönem ve bölgelerdir. Oysa, Türk dilinin en az araştırılmış olan dönemi de XI-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemdir. Bu yüzden Anadolu Türkçesinin XII., XIII. yüzyılları gibi, *Orta Asya* Türk yazı dilinin XII, XIII yüzyılları da azçok sisli bir perde ile örtülmüş bulunmaktadır. Türk yazı dilinin yeni dallanma ve gelişmelere uğramasına paralel olarak, Oğuzcanın, Eski Türk yazı dilinden ayrılıp özgür bir yazı dili durumuna geçme çabaları da yine bu dönemde başlamıştır. Bu nedenle Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcına ışık tutabilmek için, kısaca Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasındaki yapısına ve gelişme koşullarına eğilmek gerekmektedir. Bugün elimizde Oğuzcanın XI. yüzyıl sonundaki durumu ile XIII. yüzyıl sonundaki durumunu ortaya koyacak eserler ve kaynaklar bulunduğuna göre, XI. yüzyıl sonu Orta-Asya Oğuzcası ile XIII. yüzyıl sonu Anadolu Oğuzcası arasında kurulacak bir köprü, Oğuzcanın özgür bir yazı dili durumuna geçme çabası içinde bulunduğu bu geçiş dönemini aydınlatmış olacaktır.

5. §. Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasındaki durumunu daha iyi kavrayabilmek için, Oğuzların bu dönemdeki tarihî durumlarını kısaca gözden geçirmek yerinde olur: Tarihî ve coğrafî kaynakların verdiği bilgilerden, *Orta-Asya*'daki Oğuzların daha X. yüzyılda *Sirderya* boylarında ve *Aral* gölü kıyılarında *Yenikent* merkez olmak üzere bir *Yabgu* devleti kurmuş olduklarını bilmekteyiz. X. ve XI. yüzyıllarda *Sirderya* yakasında ve *Aral* çevresinde birtakım şehirler de kuran bu Oğuzlar, bu bölgede kısmen göçebe kısmen de yüksek kültürlü bir yerleşik hayata geçmiş bulunuyorlardı¹⁴. İstahrî, İbni Havkal, *Hududü'l-âlem*, Mukaddesî, Mes'ûdî ve Kaşgarlı Mahmud'dan alınan bilgiler ile, bu konuda yapılan tarih ve arkeoloji araştırmaları, *Maveraünnehr*'in *Sirderya* yakası ile *Aral* gölü kıyılarının bir Oğuz ülkesi olduğunu gösteren verimli sonuçlar ortaya koymuştur. *Yenikent*, *Ha'âre*, *Cend*, *Sepren* (*Sabran*, *Savran*), *Suğnak*, *Karnak*, *Karaçuk* (*Fârab*) *Süt-kent* bu şehirlerin kaynaklarda yer alan en önemlileridir¹⁵. İdrisî'nin, Cüveynî'nin yaptığı açıklamalara, seyahatnamelerin ver-

¹⁴ Bkz. Faruk Sümer, *X. Yüzyılda Oğuzlar*, DTCF. Derg. XVI/3-4, s. 135, 138 not 47 ve s. 147; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1967, s. 52, 560; W. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi* Hakkında Dersler, İstanbul 1927, s. 127, 128 O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti* Ankara 1965, s. 33-36

¹⁵ Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat it-Türk* (B. Atalay Tercümesi), C.I. s. 436, 443, 471, 473, 487; F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 147; F. Sümer, *Anadoluya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?* TTK. Belleten XXIV/96, Ankara 1960 s. 573; T. Banguoğlu, *Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine*, TDAY. 1959 (Ankara 1959), s. 7, 8.

diği bilgilere ve bununla ilgili arkeoloji buluntularına dayanılarak, yukarıdaki şehirlere XII. yüzyılda *Barçınlig-kent*, *Eşnas*, *Cend*, *Uzkent* ve *Sırlı-Tam*¹⁶ gibileri de eklenebilmiştir. Gerek bu kentlerde ve bunlara yakın bölgelerde, gerek *Seyhun* ırmağının iki yakasında sürdürdükleri yerleşik ve göçebe yaşayış tarzları ile, bir yandan *Maveraünnehr*'in yerli halkı ile karışan, bir yandan Karahanlılar, Çigil, Argu ve Karluklarla komşuluk eden bu Oğuzlardan bir kısmı, daha sonra *Buhara*'ya göç ederek orada yerleşmişlerdir. Yine bunlardan büyük bir kısmı *Ceyhun* ırmağını geçerek *Harezmi* yolu ile *Horasan*'a kadar uzanmışlar, 1040 yılında Gazneli Mes'ud'u yenmek suretiyle Büyük Selçuklu devletini kurmuşlardır.

XI-XIII. yüzyıllar arasında, Kıpçaklarla birlikte *Harezmi*'nin türkleşmesinde önemli rol oynayan Oğuzlar, *Aral gölü*, *Sirderya* yakasından *Horasan*'a kadar uzanmış olan bu oğuzlardır. Aslında, *Harezmi*'nin XI-XIII. yüzyıllar arasına giren türkleşmesi olayı, bu bölgenin Selçuklu egemenliği altındaki dönemine rastlar. *Harezmi* ve ona bağlı *Maveraünnehr*, *Aşağı Sirderya*, *Altın-Ordu*, *Horasan* bölgelerinde Karahanlı Türkçesinin devamı sayılan yeni bir yazı dilinin kuruluşu, ancak bu bölgenin türkleşmesi ile gerçekleştirilebilmiştir. *Harezmi*'i türkleştirilenler arasında Oğuz ve Kıpçak boylarının büyük etkisi dışında Yimek, Bayavut, Kalaç, Kanklı gibi öteki boyların varlığı da¹⁷ kabul edilmektedir. Böylece XII. yüzyıldan başlayarak *Harezmi* ve ona bağlı bölgelerde Karahanlı yazı dili geleneğine dayalı, ancak, Oğuz, Kıpçak, Kanklı lehçelerinin etkilerini de içine alan karışık nitelikte yeni bir yazı dili dönemi başlamış ve XIV. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür. XIII. yüzyıldan sonra, *Harezmi* ve ona bağlı bölgelerde gelişen *Harezmi* Türkçesinde Moğolca unsurlar da yer almıştır. Görülüyor ki, daha X. yüzyıldan ve *Sirderya* kuzeyindeki steplerden başlayarak *Sirderya*, *Maveraünnehr*, *Harezmi* ve *Horasan* bölgelerinde Oğuz-Türkmen boyları önemli bir yer tutmuş bulunuyorlar. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu'ların

¹⁶ Bu konuda bkz. S.P. Tolstov, *Gorodo Guzov* (Oğuz Şehirleri) Sovetskaya Etnografiya, 1947, no: 3, s. 55 ve devamı; *Po Sledam drevnehorezmiysko tsivilizatsii* (Eski Harezmi Medeniyeti Peşinde), İzd. ANSSSR. 1946, s. 56-58; V. Kallaur, *Razvalini Sırlıtam v Perovskom uезде* Prilojenie k Protokolu ot b 19 marta 1901 g. (*Perovski kazasındaki Sırlı-tam harabeleri*: 19 Mart 1901 tarihli zabıt ilâvesidir); V.M. Jirmunskij (çeviren: İ. Kaynak), *Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler*, Belleten C. XXX/99 (1966) s. 479-483; *Tarih-i Cihanguşay*, yay. M. Kazvinî (GMS), Leiden 1912-1937, C.I, s. 64-67, 72, 79; F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 39-40.

¹⁷ Bkz. Köprülüzade M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. İstanbul 1926, s. 237; Desmaison, *Histoire des Mongoles et des Tatares par Aboul Ghazi Bahadour Khan*, st. petersburq 1874; s. 37-39 A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yayımı 1964, s. 113 ve ö.

batıya yaptıkları göçler ve fütuhatlar ile Oğuz nüfuzu *Azerbaycan, Irak* bölgelerine ve devrin büyük kültür merkezlerinden biri olan *Bağdat*'a kadar yayılma durumları ve önemleri ile orantılıdır. XI-XIII. yüzyıllar *Orta-Asya* Türk dünyasının siyasal ve sosyal yapısında bu derece önemli bir yer tutan Oğuzların, Türk dili tarihi bakımından etkisiz kalmış olmalarına imkân yoktur.

Oğuzlar üzerine yaptığımız bu kısa özetlemeden sonra, şimdi Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasındaki durumunu ele alabiliriz. Oğuzcanın XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil yapısı hakkında bize en iyi bilgiyi veren kaynak Kaşgarlı Mahmud'un *Divanu Lûgat-it-Türk*'üdür. Kaşgarlı Mahmud, eserinin çeşitli bölümlerinde bize bu konuda şu bilgileri vermiştir¹⁸:

Seshilgisi özellikleri olarak lehçe ayırımında önemli kriterlerden biri durumunda olan: I. kelime başındaki *b->m-* değişimi bakımından Oğuzca, *b-*yanındadır: *ben/men, bün/mün* 'çorba', *baynaq/mayak* 'pislik, hayvan pisliği' gibi. Ancak, eserde *b->m-* dönüşümüne uğramış olan *mınar* 'pınar' v.b. bazı kelimeler de Oğuzca olarak gösterilmiştir¹⁹.

2. *t->d-* değişimi bakımından Kaşgarlı, "Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki *t-* harfini *d-* harfine çevirirler: *tewey>devey*" demektedir²⁰, Oğuzca diye gösterilen epey *t-*li kelimenin bulunması, Oğuzcada *t->d-* değişiminin daha yeni başlamış olduğuna işaret sayılabilir. Oğuzca olarak gösterilen *t-*li örnekler arasında *takı* 'dahi, daha', *tamak* 'damak', *tamar* 'damar', *tariğ* 'darı', *tawar* 'davar', *tegül* 'değil', *telü* 'deli', *tokı-* 'doku-', *töl* 'döl', *tön-* 'dön-' v.b. epey kelime yer almıştır.

3. *b>v* değişmesi bakımından, eserde, Türklerce *f* ile *b* harfi arasında söylenen ünsüzün (*w*), Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından *v*'ye çevrildiğine işaret edilmektedir²¹. Gerek bu açıklamadan, gerek eserin başka yerlerinde sıralanan *sawaş* (C. 11, 82-9), *sawçı* (C. III-325-15), *sewük* (C. 1, 92-4), *sewün-* (C. 11, 153-2, 3, 7) gibi örneklerden, bu devirde iç ve sonseslerde, *Karahanlı* yazı dilinde olduğu gibi *b>v* değişiminin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak eserde *bar* 'var', *bar-* 'varmak', *bir-* 'vermek', *bol-* 'olmak' gibi

¹⁸ *Divanu Lûgat-it-türk*'te Oğuzlar ve Oğuzca üzerine epey bilgi verilmiş ise de, biz bunlardan yalnız yazı dillerinin ayırımında önemli birer kriter durumunda olan birkaçı üzerinde durmakla yetineceğiz.

¹⁹ Bkz. Besim Atalay, *Divanu Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C.I s. 31, C. III, s. 278-5.

²⁰ Bkz. not 19'da göst. e C.I,s. 31.

²¹ Bkz. Div. Terc. C.I, s. 31, 32.

$b > v$ değişimine uğramış olan kelimeler sabit tutulduğuna ve Oğuzlar için de örnek olarak gösterildiğine göre²². Oğuzcada önseste $b > v$ değişiminin daha başlamadığına hükmedilebilir. Oğuz Türkçesi bu yönden de Karahanlı Türkçesi ile birleşmiş oluyor ve XIV. yüzyıl Anadolu metinlerinden ayrılıyor demektir.

4. Köktürk metinlerindeki $n\bar{g}$ birleşik sesinin n ve y olarak ayrılışı bakımından Karahanlı Türkçesi y , Oğuzca n gurubundadır: *kony* > *kon* 'koyun, mal', *çigany* > *çıgan* 'yoksul', *kanyu?* > *kanı?* 'hani?' gibi²³. Oğuzca bu yönü ile Karahanlı Türkçesinden uzaklaşmakta Anadolu metinleri ile ortaklaşmaktadır.

5. *adruk* 'başka' (Div. Terc. C. I. s. 91-3) ve *iğiş* 'tas, bardak, tencere gibi her türlü kap' (göst. e. C.I. 61-12) örnekleri dışında kelime köklerindeki $d > y$ değişimi kurallı olarak gerçekleşmiştir²⁴. Oğuzca bu bakımdan Karahanlı Türkçesinden ayrılmakta, Anadolu bölgesi metinleri ile birleşmektedir.

6. Eski Türk yazı dili ile XIV. yüzyıl Oğuz Türkçesini biribirinden ayıran önemli bir ayraç da (kriter) $ğ/g$ seslerinin durumunda kendini gösterir. Eski Türkçenin hece ve ek başlarındaki $ğ/g$ ünsüzleri ile birden fazla heceli kelimelerin soneslerinde bulunan $-ğ/-g$ ünsüzleri, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Oğuz-Türkmen lehçelerine dayanan Güney-Batı Türkçesinde artık kurallı olarak eriyip kaybolmuştur: *kapiğ* > *kapu*, *seviğ* > *sevü*, *belgür* > *belür* gibi. Kaşgarlı $ğ/g$ düşmesi ile ilgili olarak Oğuzca için *çumğuk* > *çumuk* 'alakarga', *tamğak* > *tamak* 'damak', *tawişgan* > *tavşan*, *buşğak* > *buşak* 'içi sıkıntılı, kederli' örneklerini vermiştir. Fililerde çekim eklerinin önseslerindeki $ğ/-g-$ için yalnız *barağan* > *baran* 'varan, varıcı' *urağan* > *uran* 'vuran, vurucu' örnekleri gösterilmiştir (C. I. s. 33). Eserin başka yerlerinde *barğan*, *urğan*, *kurğan*, *kakulğan*, *sokulğan*, *sevindirilgen* gibi kelimelerin g 'li ve g 'siz türleri de verildiğine göre, $ğ/g$ ünsüzlerinin eriyip kaybolması bakımından ilk evre olarak²⁵, $-ğan/-gen, -an/-en$ değişmesi ele alınabilir. Yönelme hali (dativus) için hiçbir açıklama yapılmadığına göre, bu ekteki $ğ/-g-$ düşmesinin daha sonra başladığı kabul edilebilir. Demek oluyor ki, XI. yüzyıl sonunda Oğuzlarda $ğ/g$ düşmesi daha yeni başlamış ve geliş-

²² Bkz. Div. Terc. C. II, s. 45-47.

²³ Bkz. Div. Terc. C. I. s. 31.

²⁴ Bkz. Div. Terc. C.I, s. 32.

²⁵ Bkz. Div. Terc. C.I, s. 33; R.R. Arat, *Anadoluda Türk Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960, s. 228.

mesi tamamlanmamış bir olay durumundadır. Ayrıca, Oğuzca örnekler arasında *ayığ* 'ayı' (C. I. 79-3), *satgaş-* 'sataş-, karşılaş-', *tuğrağ* 'tuğra' (C. I. 385-7), *yazıgçı* 'hısımlar arasında mektup getirip götürən, yazıcı' (C. II, s. 55) gibi kelimelerin de yer almış olması, ekbaşı ve kelime sonu g'leri bakımından bu dönemde Oğuzcanın daha Karahanlı yazı dili ile ortaklaşır durumda olduğuna işaret etmektedir. Yazı dillerinin ayırımında ölçü olarak kullanılabilecek ses değişimleri ile ilgili bu gibi olaylar daha da artırılabilir²⁶.

Kaşgarlı Mahmud, Oğuzca ile Karahanlı Türkçesi arasında değişen şekil bilgisi özellikleri için de şu örnekleri vermiştir:

7. Karahanlı Türkçesinin 'gelecek zaman' görevindeki -*gu*/*-gü* isim-fiil eki yerine Oğuzcada -*ası*/*-esi* eki geçmiştir: *barğu yir*/*barası yir*, 'varacak yer', *turgu oğur*/*turası oğur* 'duracak zaman' gibi²⁷.

8. Eylem isimleri türeten -*guç*/*-güç* ekinin yerini Oğuzcada -*daç*/*-deç* eki almıştır: *tutguç*/*tuttaç* 'tutucu', *satguç*/*sattaç* 'satıcı' (C. II, s. 168, 296) gibi. *Divan*'da, -*taç*/*-teç* ekinin Kıpçakça ile Oğuzca arasında ortaklaşan bir ek olduğu da kaydedilmiştir²⁸.

9. İsimden isim türeten -*lık*/*-lik* eki yerine Oğuzcada -*saç*/*-sek* ekinin de bulunduğu belirtilmiştir: *tavratıglık* > *tavratıgsaç* 'evdirmek hakkıdır'²⁹ v.b.

Emir kipinin 2. şah. çokluk çekiminde -*ñlar*/*-ñler* eki yerine yalnız -*ñ* eki geçmiştir: *barıñlar*/*barıñ* 'varmı!'³⁰ gibi. Bunlara daha başka örnekler de ekleyebiliriz.

Görülüyor ki Kaşgarlı Mahmud bize Oğuzcanın XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil yapısını ana çizgileri ile tanıtmış bulunuyor. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, bu yüzyıl sonunda Oğuzca tarihî gelişme koşulları dolayısıyla bir kısım özellikleri bakımından Karahanlı yazı dili ile ortaklaşmakta bir kısım özellikleri bakımından da artık ondan ayrılmış bulunmaktadır. Ancak, Kaşgarlı bu eserini birçok Türk ülkelerini dolaşır notlar aldıktan sonra yazdığına göre, yukarıda yaptığımız açıklamalardan, bu yüz-

²⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Z. Korkmaz, Sadrü'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzuban-nâme Tercümesi*, Ank. Univ. DTCE. yayını 1972, S. 14 ve öf.

²⁷ Bkz. Div. Terc. C. I, s. 33; c. II, s. 67, 68, 69.

²⁸ Bkz. Div. Terc. C. II, s. 318. Başka örnekler için C. II, s. 360, C. III., s. 314

²⁹ Div. Terc. C. II, s. 361.

³⁰ Göst. e. C. II, S. 44, 45.

yılda Oğuzcanın yazı dili olarak kullanıldığı anlamı çıkarılamaz. XI. yüzyıl sonlarında Oğuzlar her halde daha Karahanlı yazı diline bağlı idiler. Biz bu özellikleri Oğuzcanın XI. yüzyıl sonundaki dil yapısını göstermek üzere vermiş bulunuyoruz.

Öte yandan Eski Anadolu Türkçesinin ilk ürünleri dolayısıyla biz Oğuzcanın XIII. yüzyıl sonundaki durumunu da tesbit edebiliyoruz. Bu ürünlerde, *Orta-Asya* yazı dili, yani Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşan özellikler daha da azalmış, buna karşılık Oğuzca diye gösterebileceğimiz özellikler çok daha yoğunlaşmıştır. Eldeki metinlerde zaman bakımından XIII. yüzyıldan daha gerilere doğru gittikçe *Orta-Asya* ile birleşen dil özelliklerinin biraz daha arttığı görülüyor. Bu duruma göre XI-XIII yüzyıllar arasındaki Oğuzca, Karahanlı yazı dili özellikleri ile Oğuzca ve bir dereceye kadar da Kıpçak özellikleri karışımından oluşmuş karışık bir dil yapısında ve bir geçiş döneminde olmak durumundadır.

Gerçekten de yeni yazı dillerinin oluşmasına beşiklik eden *Harezmi* bölgesinde XII. yüzyıldan sonra meydana getirilen eserlerin dil yapısı, bunların yavaş yavaş Karahanlı Türkçesinden ayrılmaya yüz tutarken: 1. Karahanlı-Harezmi, 2. Karahanlı-Oğuz-Türkmen, 3. Karahanlı-Kıpçak doğrultularındaki eğilimlerle yol aldıklarına işaret etmektedir. 150-200 yıl kadar süregelen bu dönem yeni yazı dillerinin oluşmasına yol açan bir geçiş dönemi niteliğindedir. Dil gibi sürekli bir akış içinde bulunan bir sosyal varlıkta, bir yazı dilinden başka nitelikte bir yazı diline atlayışın birdenbire olamayacağı gözönünde bulundurulursa, karışık dil yapısındaki böyle bir dönemi Oğuzca için de olağan karşılamak gerekir. Demek oluyor ki, Karahanlı Türkçesi ile XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi arasında Oğuzcanın da bir geçiş dönemi olmuştur. İşte bu dönem *Orta-Asya*'da *Harezmi*'in Oğuzlarla kaplı kesimini içine alır. *Anadolu*'da da Selçuklular dönemine rastlar. Eğer biz, *Orta-Asya* ve *Anadolu* bölgelerinde yazılmış bu nitelikte eserler bulabiliyorsak, o takdirde Oğuzca, XIII. yüzyılın ikinci yarısından önceki dönemde yalnız konuşma dili olarak değil, aynı zamanda yazı dili olarak da varlığını sürdürmüş demektir. Bu konu da doğrudan doğruya karışık dilli eserler sorunu ile ilgili bulunmaktadır.

KARIŞIK DİLLİ ESERLER

6. §. Bugün elimizde bulunan Türk dili ürünlerinden bir kısmı, yukarıda belirtmeğe çalıştığımız üzere, dil yapısı bakımından Oğuzca ile Karahanlı yazı dili arasında gidip gelen ikili, karışık bir durum göstermektedir. Baş-

langıçta bu türlü eserlerdeki dil karışıklığı, bunların değişik bölge ve devirlerdeki istinsahları dolayısıyla ortaya çıkan düzensizlikler olarak kabul edilmiş ve pek dikkati çekmemiştir. XIII. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan ve yazılış yeri bilinmeyen Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'u, C. Brockelmann tarafından, Osmanlı edebiyatının en eski öncüsü olarak gösterilirken³¹, aynı eserin A.N. Samoiloviç tarafından Orta-Asya Türkmen edebiyatının ilk ürünleri arasına sokulmuş olması³², A. Caferoğlu tarafından ise müşterek Orta-Asya edebî Türkçesinin *Batı Türkistan* kolunu temsil eden eserlerden sayılması³³, bir bakıma bu eserdeki dil karışıklığının istinsahların doğurduğu düzensizliğe bağlanmış olmasındandır. Ancak, son yıllardaki çalışmalar, bu gibi eserlere yeni bir görüş açısından bakma gereğini ortaya koymuş ve karışık dilli eserler konusu daha başka bir önem kazanmıştır. Bu türlü eserlerden *Behcetü'l-hadâik* ve *Şerhü'l-Menâr* üzerinde duran Ergin³⁴ ve M. Mansuroğlu, bu eserleri Eski Anadolu Türkçesinin XIII. yüzyıldan önceki karışık dönemini aydınlatacak ilk eserlerden saymışlardır. Yalnız burada hemen belirtelim ki, Mansuroğlu'nun bir tebliğ konusu olarak ele alıp, üzerinde durduğu *Şerhü'l-Menâr*³⁵, XIII. yüzyıldan önceki karanlık dönemi aydınlatacak nitelikte bir eser olmaktan uzaktır. Bu eser her ne kadar karışık dil özellikleri taşıyor ise de, dil yapısı bakımından Kıpçakçadamları vurulabilen ve XV. yüzyıldan daha gerilere götürülmesi imkânsız olan bir Memlûk devri eseridir. Bu durum eserin asıl yazarından ve dil özelliklerinden hareket edilerek bugün artık ispatlanmış bulunuyor³⁶. Karışık dilli eserlere dikkatimizi çeken diğer bir araştırmacı R.R. Arat'tır. Arat 1956 yılında V. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bir tebliğde³⁷, genel olarak Anadolu Türkçesinin XIII. yüzyıldan önceki durumu üzerine eğilmiştir. Kaşgarlı'nın Oğuzca üzerinde yaptığı açıklamalar dolayısıyla XI yüzyıl Oğuzcası üzerine

³¹ *Ali's Qıssa-i Jûsuf der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur*, ABAW 1916, Berlin 1917.

³² A. N. Samiloviç, *Oçerki po istorii turkmenskoj literatury*, Bd. I, Leningrad 1929.

³³ A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* II, İstanbul 1964, s. 140 ve öf.

³⁴ M. Ergin, *Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında*, TDED. IV (1949), s. 120; *Türkoloji Çalışmaları* I, TDED. IX (1959), s. 137.

³⁵ M. Mansuroğlu, *Şerhü'l-Menâr'ın Dili Hakkında*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960, s. 367-374.

³⁶ Bkz. A. Mertol Tulum, *Şerhü'l-Menâr Hakkında* I, TDED. XVI (1968), s. 133-138; Z. Korkmaz, Sadrü'd-din Şeyhoğlu, *Marzuban-nâme Tercümesi*, Ankara Üniv. DTCE yayını, Giriş Bölümü, s. 3.

³⁷ R. R. Arat, *Anadoluda Türk Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara TTK. 1960, s. 225-232.

bilgilerimiz olduğunu, Oğuzcanın XIII. yüzyıl sonuna doğru *Anadolu* bölgesinde de bir yazı dili olarak gelişmeğe başladığını gözönünde bulunduran Arat, o halde XI-XIII. yüzyıllar arasındaki metinler nerede? sorusunu ortaya atarak bu konuya dikkatimizi çekmiştir. O günden buyana yapılagelen araştırmalarla, karışık dilli eserler gurubuna A l i'nin *Kıssa-i Yûsuf*'undan başka *Kitâb-ı Güzîde*³⁸, *Behcetü'l-adâik fi Mev'izeti'l-halâik*, *Kitâb al-Farâiz*³⁹, *Kudurî Tercümesi*⁴⁰ gibi daha başka eserlerle, bir dereceye kadar İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bir *Kur'an Tercümesi* de⁴¹ katılmış bulunuyor. Bunların sayı bakımından daha da artması mümkündür. Çünkü, XIV, XV. yüzyıllarda kopya edilen bazı eserlerdeki kayıtlardan, o günün dil zevkine uymayan ve "olga bolga dili" diye adlandırılan eski dilli eserlerin günün dil zevkine uygun olarak yeniden tasnif ve tertib edildiği anlaşılmaktadır. *Dânişmend-nâme* ve *Battal-nâme* gibi yazılış devri bakımından bu ilk döneme sokulması gereken eserlerin eldeki yazmalarının, dil bakımından oldukça yenileştirilmiş olmaları ile, *Kitâb-ı Güzîde*'nin XV. yüzyılda Muhammed b. Baydur tarafından günün Türkçesine uygun olarak bir daha kaleme alınmış olması⁴², *Behcetü'l-hadâik*'in İstanbul ve Ankara nüshalarının Bursa nüshasına oranla yenileştirilmiş tam bir XV. yüzyıl Türkçesine bürünmüş olması, bu durumu tanımlayan örneklerdir. Biz, Yurt içi ve yurt dışı kitaphıklardaki Türkçe yazmalar bu görüş açısından incelendikçe, XIII. yüzyıl ve daha öncesine sokulabilecek başka yeni eserlerin de çıkabileceği kanısındayız. Kaldı ki, bunlardan *Şeyh San'an Hikâyesi*, *Salsal-nâme* gibi birkaçını, elimizde yazma nüshaları bulunmadığı halde tarihî kaynaklardaki kayıtlardan bilmekteyiz⁴³.

K a r a h a n l ı yazı dili ile E s k i A n a d o l u T ü r k ç e s i arasındaki geçiş dönemini temsil eden bu eserlerden birkaçı *Anadolu* bölgesinde birikisi de *Orta-Asya*'nın *Harezm* bölgesinde kaleme alınmıştır. Bunlardan *Kudurî*

³⁸ Eserin orijinali elimizde değildir. XV. yüzyılda M u h a m m e d b. B a y d u r'un muahhar Eski Anadolu Türkçesine yaptığı aktarma sırasında eserin aslı üzerine verdiği bilgiden, bu eserin de *olga bolga* dili diye nitelendirilen karışık bir dille yazıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. *Akaid-i İslam*, Manisa Ktb no: 6886, s. 2a; İst. Arkeoloji Ktb. no: 1498 Mukaddime.

³⁹ Bkz. not 13'e.

⁴⁰ Bkz. Z. , *Eski Bir Kudurî Çevirisi* XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara TDK. 1968, s. 225-231.

⁴¹ Süleymaniye Ktb. Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü no: 2 (eski no: 1951); J. E c k m a n n, *Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi* (Ryland nüshası TDAY. 1967, Ankara 1968, s.

⁴² Bkz. not. 38'de göst.e.

⁴³ Bkz. K ö p r ü l ü z a d e M. F u a d, *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış*, Yeni Türk Mecm. S. 4. (1933), s. 279

Tercümesi Oğuzcanın *Harez m* bölgesini temsil eden bir eser durumundadır. *Behcetü'l-hadâik*, *Kitâb al-Ferâiz* v.b. ise *Anadolu* bölgesinin eserleridir. Yalnız şu noktayı da belirtelim ki, bu eserler ister *Anadolu* bölgesinde ister *Orta-Asya* bölgesinde yazılmış olsunlar, Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasındaki gelişme koşulları ve *Orta-Asya'nın Harez m* bölgesi ile *Anadolu* arasındaki sürekli göçler ve kültürel bağlantılar dolayısıyla, dil yapısı bakımından önemli ayrılıklar taşımazlar. Her iki bölgenin eserleri de bizce bu geçiş döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.

Yukarıda Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzca için yaptığı açıklamalar dolayısıyla, bu açıklamalardan, XI. yüzyıl sonunda, Oğuzca'nın müstakil bir yazı dili olarak kullanıldığı sonucunu çıkaramıyacağımıza işaret etmiştik. Kaynakların bugün için sağladığı imkânlarla göre, Oğuzcanın *Orta-Asya* bölgesinde yazı dili ürünlerine geçmiş ilk belirtmelerini XII. yüzyıl eseri olarak kabul edilen ve tek yazma nüshası *Leningrad Asya Müzesi*'nde bulunan *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde bulabilmekteyiz. Karahanlı Türkçesinden Harez m Türkçesine geçiş döneminde yazılan ve Karahanlı yazı diline daha yakın olarak kabul edilen bu eserin bir sözlüğünü yayınlamış olan A.K. Borovkov⁴⁴, eserde daha yazılış döneminde bir Oğuz tabakasının varlığına işaret etmiş; Oğuzca özellikleri teker teker göstermiştir. Oğuzca ile doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan bir eserde bile, böyle serpintiler halinde özellikler yer aldığına göre, *Orta-Asya'nın* doğrudan doğruya Oğuz kesimine giren başka bir eserinde bu özelliklerin daha da artacağı şüphesizdir. XII. yüzyıl ortalarına sokulabilecek olan yukarıda adını verdiğimiz *Kudurî Tercümesi* işte bu nitelikte bir eserdir. Buna paralel olarak yukarıda *Anadolu Türkçesini* temsil eden eserleri de saymıştık. *Behcetü'l-hadâik* bunların elimizde bulunan en karakteristik örneğidir. Bütün bu açıklamalardan sonra, *Orta-Asya* ile *Anadolu* arasındaki bağlantıları ve eldeki malzemenin bugünkü durumunu gözönünde bulundurarak gerek *Orta-Asya* gerek *Anadolu* bölgesinde XII. yüzyıl ortalarında başlayıp XIII. yüzyıl sonlarına kadar süren karışık dilli bir geçiş döneminin varlığını kabul etmek yanlış olmayacaktır kanısındayız. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu dönem *Anadolu*'da Selçuklu çağı Türkçesi diye adlandırdığımız dönemdir.

Selçuklu çağı Türkçesinin karışık dil yapısını belirtebilmek için örnek olarak birkaç özelliğine işaret etmek yerinde olacaktır. Bunları:

⁴⁴ *Leksika Sredneasiatskogo Tefsira 'XII-XIII vekov'* 'Orta-Asya Tefsiri Sözlüğü', Moskva 1963, 363 s.

1. Kelime başındaki *b->m-* değişimi bakımından hem Oğuzcayı yansıtan *b-li* örneklerin hem de Karahanlı yazı dilinden gelen *m-'li* örneklerin yer alışı: *bunça, bunca/munça* (Behc. 241-3); *beñiz/meñiz* (Behc. 191-1); *beñgü/meñgü* (Behc. 163-24); *beñze-/meñze-* (Behc. II-18, 15-2) v.b.

2. Kelime başındaki *b->v-* değişimi bakımından hem Karahanlı Türkçesine özgü *b-'li* örneklerin hem de Oğuzcaya özgü *v-'li* örneklerin bulunuşu: *bar/var* (Behc. 74-18, 76-12, 139-19); *bar-/var-* (göst. e. 105-12, 175-16; 306-19, 324-6); *bārlık/varlık* (göst. e. 217-17, 249-7); *bir-/vir-* (göst. e. 116-2, 134-6); *barış-* 'görüş-, konuş-' gibi.

3. Karahanlı Türkçesine özgü *bol-* fiili ile Oğuzcaya özgü *ol-* fiilinin yan yana kullanılışı: *bolmağa/olmağa* (Behc. 168-3), *bolmasın/olmasın* (göst. e. 40-22; 313-8); *bolmaya kim/olmaya kim, olavus* (göst. e. 80-12, 64-24) v.b.

4. Birden fazla heceli kelimelerin sonlarındaki *ğ/g* sesinin durumu bakımından hem Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi bu ünsüzü koruyan hem de düşüren örneklerin yer almış olması: *ulu/uluğ* (Behc. 199-14); *kapu/ka-puğ* (göst. e. 82-14); *acı/acığ* 'ıztırap, acı' (göst. e. 50-7); *assı/asığ* 'fayda' (göst. e. 152-9) gibi.

5. Yapım ekleri ve hece başlarındaki kelime bünyesi ile ilgili *g'*lerin de yer yer korunmuş veya XIV., XV. yüzyıllar Anadolu metinlerinde görüldüğü şekilde düşürülmüş olması: *yalan/yalğan* (Behc. 309-9); *bulanuk/bulğanuk* (Behc. 11-19; QJ. 49-15); *boru/borğu* (Behc. 113-4); *eyü/eygü* (göst. e. 62-17, 156-3), *sarar-/sarğar-* (göst. e. 309-9) v.b.

6. Ek başlarındaki *ğ-/g-* ünsüzlerinin XI. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş düşmüş olmasına rağmen, bu dönemde *g-'li* *veg-'siz* örneklerin karışık olarak bulunuşu: *aya/ayğa* (Behc. 75-4); *çalaba/çalabğa* (göst. e. 64-14); *işe/işge* (göst. e. 342-16); *göreven, göreyin/körgemen* (göst. e. 243-8) *ura/urğa* 'vursun, vuracak' (göst. e. 114-14); *ölesi/ölgesi* 'ölecek' (göst. e. 311-19)

7. Yine *ğ/g* erimesi ile ilgili olarak gelecek zaman, geniş zaman gereklilik ve dilek kiplerinde *-a/-e* yanında *-ğay/-gey,-ğa/-ge* eklerinin kullanılmış olması: *vere/birgey ola/bolğay*; *yiğlaya/yiğlağay* (Behc., CR, ŞH *kemişe/kemişge* (Behc. 160-5); *kurtara/kurtarğa* (göst. y. 327-13) gibi. Bu *-ğa/-ge* eki XIII. yüzyıl sonunda artık iyiden iyiye *-a/-e'*ye dönüşmüş olduğundan, XIV, XV. yüzyıl kuşaklarınca *-ğa/-ge* ekini taşıyan eserler yadırganmış ve bu türlü eserlerin dili için '*olga/bolga dili*' deyiminin kullanılmasına yol açmıştır.

8. Oğuzcaya has *-ı/-i yükleme*, *-iñ/-iñ* ilgi ekleri yanında seyrek olarak Doğu Türkçesine özgü *-nı/-ni*, *-niñ/-niñ* yükleme ve ilgi hali eklerinin de yer almış olması: *dilüñi/dilüñni* (Behc. 31-13); *elümüzi/elümüzni* (göst. e. 53-8); *atlası/atlasnı*; *demi/demni*, *sağrakı/sağraknı* (CR ve ŞH); *Yüsufiñ/yüsufniñ* (QJ. 14-10) gibi.

9. Yine yaygın olan Oğuzcaya özgü *-dan/-den* ayrılma hali eki yanında, seyrek olarak Karahanlı Türkçesindeki *-dın/-din* ayrılma hali ekinin de bir süre devam ettirilmiş olması: *daşdan/daşdın* (Behc. 72-14); *soñdan/soñdın* (göst. e. 97-17); *yazukdan/yazukdın* 'günahtan, hatadan' (göst. e. 289-3) v.b.

10. Çekimli fiillerdeki şahıs eklerinin kullanılışı bakımından Eski Anadolu Türkçesine özgü *-van/-ven*, *-vuz/-vüz*; *-sın/-sin* ekleri yanında, Karahanlı yazı dili ile ortaklaşan ve daha zamir yapılarını koruyan *-men*, *-sen* eklerinin de yer alışı: *tapu kılmış-van* (Behc. 41-12); *aşağa kemişürven* (160-23); *duar-vuz* (göst. e. 145-2); *kılmaya-vuz* (göst. e. 273-10); *bula-sın* (göst. e. 22-3); *duta-sın* (göst. e. 232-16); *işide-siñ* (göst. e. 182-1); *arturgâ-men* (göst. e. 199-23); *düşe-sen* (göst. e. 262); *dileye-siz* (göst. e. 39-22) v.b.⁴⁵.

11. Kelime hazinesi bakımından Oğuzca ile Karahanlı yazı dilini birleştiren örneklerin çokluğu: *assı/asıg*, *aydın/aydıñ*, *aru/arıg*, *beñgü/meñgü*, *beñiz/meñiz*, *barça* 'hepsi', *boynağu* 'isyankâr' (Kaşg. *boyna-*: gururlan-, böbürlen-; *buşak* 'içi sıkıntılı', Behc. *dadıg*/Kaşg. *tatig* 'tat'; *dağarcuk*/Kaşg. *tağar* 'çuval, dağarcık'; *don*/Kaşg. *ton* 'don, elbise', *derkin*/Kaşg. *terkin* 'çabuk, hızlı'; *dokış*/Kaşg. *tokış*- 'savaşmak-, vuruşmak'; *depser*/Kaşg. *tepsir*-, 'büzülme, kabarmak-, çatlamak-', *tamar* 'damar', *kiñir*- 'genişletmek-' /Kaşg. *kiñü*- 'genişlemek-' gibi noktalarda toplayabiliriz. Söz konusu özellik ve örnekleri daha da artırmak mümkündür.

Yukarıdan beri yapılagelen bütün bu açıklamalar bizi şu sonuçlara ulaştırabilmektedir:

1. Anadolu yazı dilinin kuruluşu sanıldığı gibi Anadolu bölgesinde XIII. yüzyıl sonlarında ve kendi içinde başlamış bir kuruluş değildir. Aynı dönemdeki *Orta-Asya* yazı dili ile bağlantılı bulunmaktadır. *Anadolu*'ya gelen Oğuzlar, kendileri ile beraber bir yazı dili geleneği de getirmişlerdir. Bu durum Eski Anadolu Türkçesinin imlâsında, Arap Fars imlâ geleneği yanında bir süre eski Uygur imlâ geleneğinin devam ettirilmiş olması ile de tanıklanmaktadır.

⁴⁵ *Behcetü'l-hadâik*'in dili üzerine daha geniş bilgi almak için bkz. M. Canpolat, *Behcetü'l-hadâik'in Dili Üzerine*, TDAY. 1967, s. 165-175.

2. XI, XII. yüzyıllarda *Orta-Asya*'da tek bir yazı dili durumunda olan Karahanlı Türkçesinden, Oğuz-Türkmen özelliklerine dayalı Eski Anadolu Türkçesine atlayış, iki yazı dili arasındaki bir geçiş dönemi ile gerçekleştirilebilmiştir. Bu nedenle *Anadolu*'da Selçuklu Türkçesi diye adlandırdığımız dönem bu bağlantıyı sağlayan bir geçiş dönemi niteliğindedir.

3. Bir yazı dilinden başka nitelikte yeni bir yazı diline geçerken, önceki yazı dilinin kalıntıları ile, yeni yazı dilini oluşturan özellikler bir süre birarada ve karışık olarak yer alacağı için, bir geçiş dönemini yansıtan Selçuklu Türkçesi de genellikle karışık bir dil yapısındadır. Türk lehçe ve yazı dillerinde genel eğilimlerin körlenmesi ya da koyulanması olayları dolayısıyla, XIII. yüzyıl sonlarındaki Eski Anadolu Türkçesinde, Karahanlı yazı dilinden gelen özellikler pek azalmış, buna karşılık Oğuz-Türkmen özellikleri iyiden iyiye artmıştır. Bu nedenle XIII. yüzyılın ikinci yarısı, bu geçiş dönemini yerli Oğuzcaya bağlayan bir halka durumundadır.

4. *Anadolu* bölgesinde Oğuzca özgür ve yerli bir yazı dili durumuna gelebilmek için, yalnız Arapça Farsça ile çarpışmamış, aynı zamanda *Orta-Asya* yazı dilinin kalıntılarını sürdüren bu karışık dile de karşı koymuştur. "*olga bolga dili*" deyimini ile dile getirilen karışık dilli eserlerin XIV, XV. yüzyıl yazarlarınca artık 'sakim ve muhallel' bulunarak, günün dil zevkine uygun bir biçimde, oğünün deyimiyile "*aydın ve rûşen Türkiye*" çevrilmiş olması, bu durumun açık seçik tanıklarındır.

5. Oğuzcanın, dil tarihi bakımından XI-XIII. yüzyıllar arasında geçirdiği değişme ve gelişmeler ile, *Anadolu*'da özgür bir yazı dili durumuna geçebilmek için Arapça ve Farsça yanında 'karışık dile' karşı da göstermiş olduğu tepki ve *Anadolu Beylikleri*'nde Türkmen beylerinin yerli dile verdikleri büyük önem dolayısıyla Oğuzcaya dayalı telif ve çeviri yüzlerce eser meydana getirilmiş olması, geçiş dönemindeki Oğuzca dışı özelliklerin kısa zamanda körelmesine yol açmıştır. Böylece, Eski Anadolu Türkçesinin Selçuklular dönemindeki genel dil yapısı ile *Anadolu Beylikleri* ve onu izleyen ilk Osmanlı dönemindeki Türkçenin dil yapısı arasında Oğuz dışı özellikler bakımından elbette bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Konunun, son yıllara gelinceye kadar bu açıdan ve alt bölümlerin ayrıntılarına ve kaynak metinlere dayanan birer incelemeden geçirilmemiş olması, karışık dilli eserleri *Anadolu* bölgesine maletmemiş; araştırmacıları Anadolu Türkçesinin XIII. yüzyıl sonlarında ve yalnız kendi içindeki sözlü edebî geleneklere dayalı bir kuruluşa yöneldiği sonucuna götürmüştür. Bu gün elde bulunan dil malzemesi, artık bu eski görüşü değiştirip geliştirecek niteliktedir.